

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De waarheid hoger dan de leus: over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941

van de Haterd, L.A.G.J.

Publication date
2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van de Haterd, L. A. G. J. (2008). *De waarheid hoger dan de leus: over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941*. [, Universiteit van Amsterdam]. In de Knipscheer.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 3

De bladformule van tijdschrift *De Gemeenschap*

3.1 Algemene introductie

Het redactionele beleid geeft de intentie van de redactie weer met betrekking tot de profilering van het tijdschrift. Die intentie heb ik onderzocht op de traditionele literair-historische manier door programmatische artikelen, correspondenties e.d. te bestuderen. Het is natuurlijk ook van belang te onderzoeken wat er van die intentie in de praktijk terecht kwam. Werd het beleid in de praktijk ook waargemaakt? Daarvoor heb ik onderzoek gedaan naar de bladformule. Dat heb ik gedaan door een kwantitatief onderzoek te doen naar de verschillende rubrieken en tekstsoorten in *De Gemeenschap*.

Op de volgende vragen wil ik in dit hoofdstuk antwoord proberen te geven. Hoe vertaalde de redactie de gewenste profilering in de bladformule van het tijdschrift? Wat waren de aard en de functie van de verschillende tekstsoorten en van de verschillende rubrieken? Hadden de veranderingen in het redactionele beleid en de personele wijzigingen in de redactie ook consequenties voor de bladformule en wat betekende dat voor de profilering? Ik sluit het hoofdstuk af met een aantal conclusies.

De doelen en opvattingen van de redactie leiden tot het redactionele beleid, dat vervolgens vertaald wordt in een bladformule. Onder bladformule versta ik het geheel van de verschillende rubrieken van het tijdschrift, die ik zal beschrijven met inbegrip van het aantal en de soort artikelen en het percentage dat ze in het totaal van de jaargangen vertegenwoordigen. Als er in de loop van de jaren geen rubrieken verdwijnen of worden toegevoegd, dan is er sprake van een vaste bladformule, als er wel nieuwe rubrieken worden geïntroduceerd of bestaande geëlimineerd, dan is er sprake van een wijziging van de bladformule. Ik spreek ook van verandering van de bladformule als er een aanzienlijke vergroting of verkleining van het aantal artikelen of het aantal bladzijden binnen een rubriek plaatsvindt.²⁸⁶

In dit hoofdstuk presenteer ik de resultaten van het kwantitatieve onderzoek naar de teksten in *De Gemeenschap*. In deze eerste paragraaf zoom ik bij wijze van algemene introductie in op de eerste jaargang van *De Gemeenschap* om op deze manier eerst een globaal idee te geven van de inhoud van het tijdschrift.

De Gemeenschap presenteert zich in de eerste jaargang conform de door de redactie geformuleerde doelstellingen als een breed levensbeschouwelijk, maatschappelijk en cultureel georiënteerd blad. Naast de reeds genoemde artikelen van Jacques Maritain bevat de eerste jaargang bijdragen van o.a. Willem Nieuwenhuis, Gerard Knuveler en Albert Kuyle over levensbeschouwelijke en maatschappelijke onderwerpen. Vanaf het begin is er veel aandacht voor een breed palet aan (moderne) kunstuitingen: artikelen van Jan Engelman en Willem Maas over moderne architectuur (De Klerk, Violet le Duc, Berlage, Rietveld en Van Ravesteyn), Lou Lichtveld over eigentijdse kerkmuziek, Erik Satie en over jazz ('De zwarte muze'), Jan Engelman over moderne beeldende kunst (Otto van Rees en Henk Wiegersma) en L.J. Feber over modern toneel (Claudel). Samen met de poëzie van Wies Moens, Karel van den Oever, Marnix Gijsen, Henk Kuitenbrouwer en Jan Engelman, met het proza van Albert Kuyle en Albert Helman en met de literaire kritieken van o.a. Henk Kuitenbrouwer is het aandeel cultuur in die eerste jaargang ruim vertegenwoordigd.

Van meet af aan kijkt de redactie van *De Gemeenschap* verder dan de landsgrenzen; zij denkt Europees en publiceert werk van diverse buitenlandse, vooral Franse en Belgische, schrijvers. Behalve de reeds genoemde Vlaamse poëzie van Moens, Van den Oever en Gijsen bevat de eerste jaargang bijdragen van Jacques Maritain, Charles Albert Cingria, Jean Cocteau en Max Jacob (allemaal in het Frans), van Duitstalige auteurs als Ude, Stratmann en Wellesz (allemaal

religieus-politiek-maatschappelijke artikelen in het Duits) en een Engelstalige tekst van Hermon Ould over theater.

De Gemeenschap stelt zich ook open voor kunstenaars die niet van katholieken huize zijn. Zo maken de architecten Gerrit Rietveld en Sybold van Ravesteyn omslagen voor de eerste jaargangen en publiceren Hendrik Marsman en Theun de Vries er hun verzen in.²⁸⁷

3.2 Verantwoording van het kwantitatief onderzoek naar de teksten in *De Gemeenschap*

Om te onderzoeken of *De Gemeenschap* voornamelijk een literair dan wel een cultureel, levensbeschouwelijk of politiek-maatschappelijk tijdschrift is, heb ik niet gekozen voor de traditionele methode om op basis van globaal onderzoek een indruk te geven, maar om op basis van tellingen van alle teksten van het tijdschrift tot conclusies te komen. Ik heb kwantitatief onderzoek gedaan naar aard en functie van de verschillende tekstsoorten in dit tijdschrift. Onder aard versta ik in mijn onderzoek de tekstsoort/het genre (verhalend proza, beschouwend proza, poëzie of toneel) en onder functie versta ik de maatschappelijke werking, het doel van de tekst.²⁸⁸ Ik onderscheid een creatief-literaire functie, een religieuze functie en een politiek-maatschappelijke functie. Alle reclameteksten heb ik apart geïnventariseerd. Deze hebben in eerste instantie een commercieel-economische functie.

Met betrekking tot de literaire teksten heb ik poëzie, verhalend proza en toneel allemaal ingedeeld bij de creatief-literaire functie. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat ze geen levensbeschouwelijke en/of politiek-maatschappelijke betekenis hebben. Dat hebben ze regelmatig ook, maar ik heb deze teksten ingedeeld naar hun dominante functie. Om dezelfde reden is het beschouwend proza ingedeeld naar levensbeschouwelijke en politiek-maatschappelijke functie, terwijl het natuurlijk ook een creatief-literaire betekenis heeft. Maar dat is niet de dominante doelstelling ervan. Bovendien is het zo dat ik mij, als ik gedichten, verhalend proza en toneel ga indelen naar levensbeschouwelijke en/of politiek-maatschappelijke functie, wel op zeer glad ijs ga begeven. Bij beschouwend proza is persoonlijke interpretatie soms al onvermijdelijk, maar bij de andere literaire genres zijn interpretatieproblemen helemaal niet meer te vermijden. Neem als voorbeeld de roman *Bint* die in 1934 in vijf afleveringen in *De Gemeenschap* voorgepubliceerd wordt. Door de meeste lezers wordt deze als een literaire tekst ervaren, maar er zijn verschillende recensenten en/of letterkundige wetenschappers die menen dat de politieke functie (*Bint* is zelfs als een fascistische tekst bestempeld) of juist de maatschappelijke (pedagogisch-didactische in dit geval) functie van deze korte roman dominant is.²⁸⁹

Daar waar het relevant is, zal ik overigens niet schromen toch ook iets over de levensbeschouwelijke en/of politiek-maatschappelijke functie van poëzie en verhalend proza te zeggen (zie bijvoorbeeld mijn opmerkingen over het sociaal-realistische karakter van het proza en de poëzie van respectievelijk Kuyle en Van Oosten naar aanleiding van tabel 3.2).

Indeling tabel teksten

Van elke aflevering van *De Gemeenschap* heb ik elke tekst in een database (Access) ingevoerd en ingedeeld in een tabel met elf verschillende kolommen.²⁹⁰ In totaal gaat het om 177 afleveringen met 3597 teksten verdeeld over 10.233 bladzijden en over zeventien jaargangen (1925-1941).²⁹¹

In de tabel worden de volgende kolommen onderscheiden:

Kolom 1	nummer van de tekst (dit is een automatisch volgnummer)
Kolom 2	jaar van uitgave
Kolom 3	maand van uitgave
Kolom 4	genre van de literaire tekst met een onderverdeling in: verhalend proza

	poëzie toneel
Kolom 5	onderwerp van de beschouwende teksten over kunst en literatuur met een onderverdeling in: beeldende kunst architectuur/ toegepaste kunst toneel/theater muziek film/fotografie literatuur
Kolom 6	onderwerp van de overige beschouwende teksten: religie/levensbeschouwing (R) of politiek/maatschappij (PM) of een combinatie daarvan (RPM). Ook als er een combinatie met kunst en literatuur is, wordt dat aangegeven (KRPM, de zogenaamde 'brede' teksten).
Kolom 7	overzicht van de vaste rubrieken in <i>De Gemeenschap</i> Kroniek Hagel Boekbespreking Met een tweede codeletter wordt ook van al deze teksten aangegeven of ze over literatuur, kunst, religie/levensbeschouwing of politiek/maatschappij gaan.
Kolom 8	overzicht van de reclameteksten
Kolom 9	naam van de auteur
Kolom 10	taal waarin de tekst geschreven is
Kolom 11	aantal bladzijden van de tekst

Het verschil tussen de teksten van kolom 5 en kolom 7 is formeel gemakkelijk aan te geven (ze staan nl. wel of niet in de vaste rubriek), maar inhoudelijk niet. In beide kolommen gaat het om beschouwende teksten over kunst, literatuur, levensbeschouwing of politiek. Het verschil is dat het in kolom 5 vrijwel altijd gaat om langere, meer essayistische artikelen en in kolom 7 om kortere, meer op de actualiteit toegespitste bijdragen. In kolom 5 staat bijvoorbeeld een opstel over gregoriaanse muziek en in kolom 7 een bespreking van een concert. Soms zijn de resultaten van beide kolommen opgeteld om een wijziging in de bladformule duidelijk te maken. Dit wordt dan natuurlijk altijd expliciet vermeld.

In kolom 11 is een correctie toegepast voor de teksten van de vaste rubrieken. Deze worden namelijk 17 jaar lang in een kleiner lettertype afgedrukt. Op basis van een aantal proeftellingen zijn deze teksten in de eerste twee jaargangen met de factor 2 vermenigvuldigd en in de jaargangen 3 t/m 17 met de factor 1,5. Deze correctie geeft een evenwichtiger beeld van bijvoorbeeld het aandeel van de verschillende tekstsoorten of van het belang van de diverse auteurs.

Sommige teksten pasten niet in dit schema omdat ze bijvoorbeeld zo breed geschreven waren dat ze bij twee of meer categorieën (kunst, literatuur, religie en/of politiek-maatschappij) tegelijkertijd ingedeeld konden worden. Deze teksten kregen in kolom 6 en 7 de code 'breed' of KRPM mee. Bijvoorbeeld de 'Verantwoordingen' en een flink aantal artikelen van Anton van Duinkerken vallen onder deze categorie, die vaak teksten bevat die de koers van het tijdschrift bepalen.

Per tekst heb ik gemiddeld zes gegevens ingevoerd, in totaal bevat de tabel teksten dus 3597 x 6= ruim 21.000 data. Deze data zijn op cd-rom beschikbaar in de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en in de bibliotheek van de afdeling Nederlands bij de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Slechts een deel van de gegevens is in dit hoofdstuk verwerkt. Ik beperk me tot wat in relatie tot mijn onderzoeksvragen relevant is.

Periodisering

Een verandering van profilering en bladformule is vooral te verwachten als er sprake is van conflicten in de redactie en daarmee samenhangende personele wisselingen en breuken in het redactionele beleid. Dergelijke conflicten en breuken hebben zich in de geschiedenis van *De Gemeenschap* twee keer voorgedaan zoals we in hoofdstuk twee gezien hebben. De indeling die Scholten 1978 (zie hoofdstuk 1.2.9) voor het eerst maakt, is door alle onderzoekers na hem geaccepteerd en vormt daarom ook voor mij uitgangspunt voor de ordening en de presentatie van mijn onderzoeksgegevens. Door deze ordening kan ik in dit hoofdstuk ook onderzoeken of de conflicten en de breuken in de redactie van *De Gemeenschap* van respectievelijk eind 1930 (Kuyle-Engelman) en eind 1933 (Kuyle-Van Duinkerken) gevolgen hebben gehad voor het redactionele beleid en de bladformule van het tijdschrift en daarmee voor de profilering en de latere beeldvorming ervan.

3.3 Resultaten van het kwantitatieve onderzoek naar de teksten van *De Gemeenschap*

3.3.1 Verdeling in hoofdcategorieën

Om te bepalen of *De Gemeenschap* kwantitatief gezien een literair, een cultureel, dan wel een levensbeschouwelijk of politiek-maatschappelijk tijdschrift is, heb ik alle teksten van alle afleveringen van het tijdschrift in categorieën ingedeeld en geteld.

In de categorie literatuur zijn opgeteld alle primaire teksten met betrekking tot de genres poëzie, verhalend proza en toneel en alle secundaire teksten met betrekking tot beschouwend proza over literatuur.

De categorie kunst bevat alle teksten over architectuur, beeldende kunst, muziek, film, en toneel, inclusief de teksten over deze onderwerpen in de vaste rubrieken.

In de categorie religie/politiek/maatschappij zijn alle teksten over deze onderwerpen geteld, inclusief de zogenaamde 'brede' teksten die over een combinatie van de aspecten literatuur/kunst, levensbeschouwing of politiek/maatschappij gaan en inclusief de teksten hierover in de vaste rubrieken.

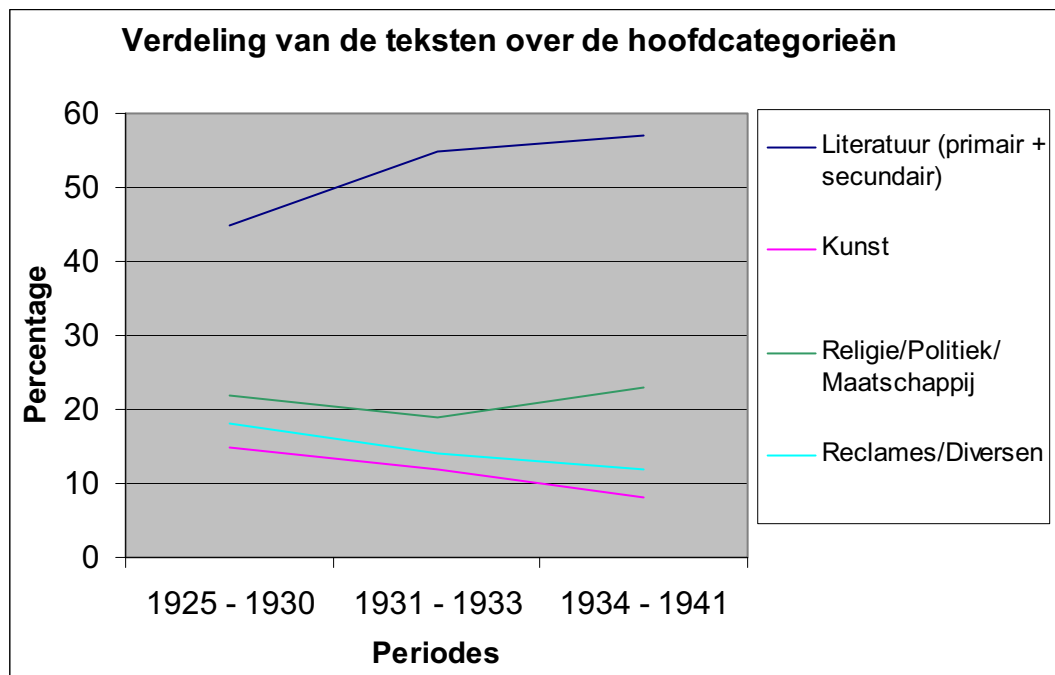
De categorie reclames/diversen bestaat uit de advertenties, het colofon, de inhoudsopgaven per jaargang, de rubriek 'ontvangen boeken', de verantwoordingen en de mededelingen van de uitgeverij en/of van de redactie.

De telling leidt tot de volgende overzichtstabel:

Periodes	Literatuur primair +sec.	Kunst	Religie/ Politiek/Maatschappij	Reclames/diversen
1925-1930	45%	15%	22%	18%
1931-1933	55%	12%	19%	14%
1934-1941	57%	8%	23%	12%

Tabel 3.1 Percentuele verdeling van alle teksten over de hoofdcategorieën

Om ook visueel een snel overzicht van de stijging/daling per periode en de onderlinge verhouding te laten zien, presenteer ik dezelfde gegevens nog een keer in een lijngrafiek.

Uit het redactionele beleid van *De Gemeenschap* zoals beschreven in hoofdstuk 2 blijkt dat de redactie het tijdschrift wilde profileren als een algemeen cultureel tijdschrift. Aan tabel 3.1 is te zien dat de redactie een bladformule hanteerde waarin deze intentie ook tot uitdrukking kwam. Qua evenwichtigheid was die profilering in de eerste periode het sterkst. In de tweede en derde periode neemt het aandeel literatuur toe en het aandeel kunst af waardoor het evenwicht minder wordt.

Vastgesteld kan worden dat het aandeel literaire teksten in alle periodes het grootst is. Dit is, met de samenstelling van de redactie die voornamelijk uit schrijvers bestond, waarschijnlijk ook de verklaring voor het feit dat het tijdschrift door de literatuurhistorici in de periode van de jaren veertig tot halverwege de jaren negentig voornamelijk gezien werd als een literair tijdschrift. Op basis van de tabel kan vastgesteld worden dat de teksten over kunst en over religie en politiek-maatschappij in alle periodes van het bestaan van *De Gemeenschap* een substantieel deel uitmaken van het totale corpus zodat met recht gesproken kan worden van een algemeen cultureel tijdschrift.

Wanneer we iets nader inzoomen op de uitkomsten van de tabel zijn nog de volgende opmerkingen te maken.

In het eerste prospectus van eind 1924 en in de eerste verantwoording van 1925 (zie hoofdstuk 2.3) hebben we gezien dat de redactie vooral een levensbeschouwelijk en maatschappelijk programma had en niet in eerste instantie literaire en artistieke doelstellingen verwoordde. In de praktijk van de maandelijkse bladformule komt dat in die eerste jaargang niet tot uitdrukking. Bij telling van het aantal bladzijden in de eerste jaargang blijkt dat het aantal culturele bladzijden ruim twee keer zo groot is als het aantal levensbeschouwelijke en politiek-maatschappelijke tekstpagina's. Hieruit blijkt dat een redactie in haar redactioneel beleid wel de intentie kan hebben zich vooral als levensbeschouwelijk en politiek-maatschappelijk tijdschrift te profileren, maar dat dat nog niet hoeft te betekenen dat dit beleid in de praktijk van de invulling van het blad ook waargemaakt wordt. Kwantitatief onderzoek

naar de bladformule van een tijdschrift geeft in deze zin een belangrijke relativering of nuancering op onderzoek dat alleen gebaseerd is op een kwalitatieve analyse van het tijdschrift zoals Scholten in zijn proefschrift uit 1978 gedaan heeft.

De categorie literatuur neemt in de loop van de periodes steeds toe. Deze toename wordt vooral veroorzaakt door het genre poëzie, zoals we in tabel 3.2 zullen zien.

De categorie kunst neemt in periode twee af. Deze ontwikkeling heeft alles te maken met het vertrek van Jan Engelman na de breuk in de redactie eind 1930 en komt overeen met de wijziging van het redactionele beleid op dit punt in de verantwoording van 1931. In de derde periode, als Engelman terugkeert in de redactie, zou een herstel van deze categorie verwacht mogen worden. Dit gebeurt niet. De verklaring hiervoor is dat de redactie in de ‘Verantwoording’ van januari 1934 aangeeft dat zij het redactionele beleid niet verandert. De reden hiervoor zou kunnen zijn dat de vernieuwingen in de kunst inmiddels zijn gestopt. De economische recessie en de grote werkloosheid als gevolg van de beurskrach in de Verenigde Staten in 1929 zijn er vanaf 1930 ook in Nederland de oorzaak van dat er geen geld en minder belangstelling is voor het uitgeven van artistiek verzorgde boeken en voor het kopen van kunst. Politiek en maatschappelijk gezien is er sprake van een retour à l’ordre. Ook in de kunst is minder aandacht voor experiment en vernieuwing en gaat de voorkeur weer uit naar de meer traditionele, klassieke kunst.²⁹² Het expressionisme maakt plaats voor het realisme, soms in de vorm van hyperrealisme of surrealisme, een stroming in de kunst waarmee Engelman iets minder affiniteit had dan met het expressionisme. Een andere mogelijke verklaring is dat Van Duinkerken, die vanaf 1934 als hoofdredacteur in een tamelijk dominante positie zit, meer interesse heeft in levensbeschouwing, politiek en literatuur dan in beeldende kunst, muziek en architectuur.

3.3.2 Religieuze en politiek-maatschappelijke teksten

Als we tabel 3.1 nader beschouwen op de religieuze en politiek-maatschappelijke teksten in de verschillende periodes, dan valt op dat deze categorie in periode twee eerst afneemt en daarna weer toeneemt in periode drie.

Uit onderliggende cijfers, waarbij religieuze en politiek/maatschappelijke teksten ook apart geteld zijn, blijkt dat artikelen over religie in de eerste periode vooral veel voorkomen in de eerste en tweede jaargang. Ze bestrijken een breed terrein aan onderwerpen en zijn geschreven door verschillende auteurs. Daarna komen ze minder voor, in de jaargang 1927 zelfs vrijwel niet. Er lijkt een directe relatie van deze ontwikkeling met het verdwijnen van de ondertitel ‘Maandschrift voor katholieke reconstructie’ en de wijziging in het redactionele beleid met ingang van de derde jaargang, waar we in de ‘Verantwoording’ gezien hebben dat het primaat meer op het cultureel individualisme komt te liggen in plaats van op het sociaal-katholieke gemeenschapsideaal.

Pas in de derde periode loopt het aantal religieuze teksten weer op, vooral in de periode 1938-1941. De dreiging van het uitbreken van de tweede wereldoorlog, waardoor een toenemende behoefte aan oriëntatie op het geloof ontstaat, is hier mogelijk een verklaring voor.

De eerste jaargang bevat veel politiek-maatschappelijke teksten, daarna een stuk minder. Ook deze wijziging van de bladformule sluit aan bij de wijziging van het redactionele beleid (zie paragraaf 2.5).

Politiek-maatschappelijke teksten lopen onder invloed van de politieke actualiteit in de derde periode op, met name vanaf 1938 tot het uitbreken van de oorlog in 1940.

Opvallend is dat in de tweede periode waarin op grond van de wijziging van het redactionele beleid en de profilering (zie paragraaf 2.7) meer religie en politiek-maatschappelijke teksten

verwacht mochten worden, er juist minder zijn. Hier zijn redactioneel beleid en bladformule dus opnieuw aantoonbaar niet met elkaar in overeenstemming.

Een verklaring ligt mogelijk hierin dat de relatie tussen de redactie en de censor meer gespannen is geworden door de Nolens-affaire. Omdat de mogelijkheden om zich kritisch uit te laten over kerk, episcopaat en Rooms-Katholieke Staatspartij een stuk kleiner waren geworden, schreef de redactie wellicht liever minder over religie en politiek dan de censor welgevallige stukken te publiceren.

Een tweede verklaring kan zitten in de keuze van de redactie om zich niet alleen in de rubriek ‘Hagel’ in het debat te storten (met het risico door de censor teruggefloten te worden), maar ook via verhalend proza en poëzie. Deze verklaring wordt ondersteund door het feit dat het aandeel primaire literatuur in periode twee stijgt, terwijl het aandeel literatuur in beschouwend proza daalt. In de poëzie van Ab van Oosten drong de maatschappij luid en duidelijk door in de kolommen van *De Gemeenschap* met sociaal bewogen gedichten als ‘Gebed voor de arme dienstmeisjes’, ‘Loonsverlaging’ en ‘Directie-order 705’.²⁹³ Kuyle schreef in diezelfde periode begin jaren dertig een roman en een novelle waarin hij duidelijk maatschappelijk stelling nam en de tragische gevolgen van de economische crisis laat zien. Het gaat om de roman *Harten en brood*, waarvan fragmenten ook in *De Gemeenschap* voorgepubliceerd zijn, en om de novelle *Werkverschaffing*. Deze literaire teksten zijn door mij in de categorie literatuur geteld, zoals ik in hoofdstuk 3.2 verantwoord heb, maar ze hebben duidelijk ook een politiek-maatschappelijke strekking. De censor kreeg dit overigens ook door, want in het februari-nummer 1932 deelt de redactie mee dat laatst genoemde novelle door wisseling van censor per ongeluk door de censuur is gekomen. Bij een normale gang van zaken zou de tekst niet doorgelaten zijn, had de aartsbisschop schriftelijk laten weten.²⁹⁴

De categorie reclames/diversen neemt steeds verder af. De belangrijkste verklaring hiervoor is de economische recessie waardoor er vanaf 1930 steeds minder advertenties in het tijdschrift geplaatst worden. In de krantenwereld zien we hetzelfde verschijnsel.²⁹⁵

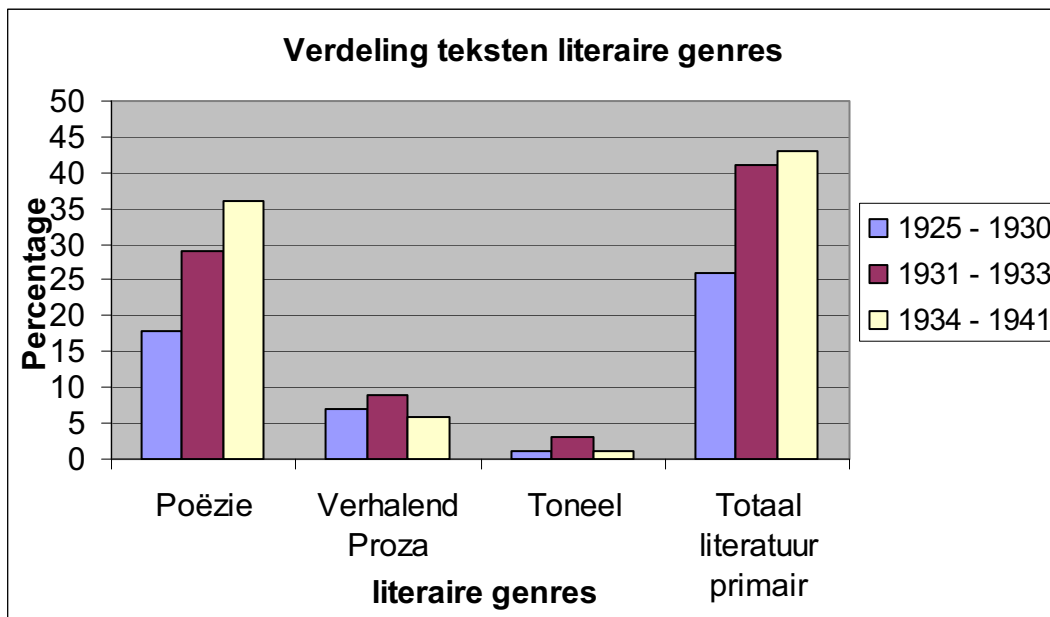
3.3.3 Literaire genres

Periodes	Poëzie	Verhalend Proza	Toneel	Totaal literatuur Primair
1925-1930	18%	7%	1%	26%
1931-1933	29%	9%	3%	41%
1934-1941	36%	6%	1%	43%
1925-1941	28%	7%	2%	37%

Tabel 3.2 Literaire genres in percentage van teksten

In tabel 3.2 is het beschouwend proza (secundaire literatuur) niet meegenomen in de telling. Vandaar dat het percentage van de totaalkolom ook niet aansluit op het totaal van de kolom literatuur van tabel 3.1.

Om ook visueel een snel overzicht van de stijging/daling per periode en de onderlinge verhouding te laten zien, presenter ik dezelfde gegevens nog een keer, maar nu in een staafdiagram.

Het genre poëzie lijkt op basis van deze tabel dominant. Omdat gedichten echter vaak slechts één pagina beslaan en verhalend proza en toneel soms tientallen pagina's, geef ik hieronder dezelfde tabel, maar nu in bladzijden. Daarin is goed te zien dat poëzie, hoewel in aantal teksten groter, in aantal bladzijden veel kleiner is dan verhalend proza en soms dan toneel en dat de aandacht voor de verschillende genres evenwichtiger is dan op basis van tabel 3.2. lijkt.

Periodes	Poëzie	Verhalend Proza	Toneel	Totaal literatuur primair
1925-1930	12%	18%	7%	37%
1931-1933	13%	22%	15%	50%
1934-1941	16%	18%	3%	37%
1925-1941	13%	19%	8%	40%

Tabel 3.3 Literaire genres in percentage van bladzijden

Poëzie

Het genre poëzie is in alle zeventien jaargangen vertegenwoordigd. Geconstateerd kan worden dat het percentage poëzie elke periode toeneemt. Ook binnen de periodes stijgt het aandeel poëzie steeds tot en met de laatste jaargang 1941 waarin maar liefst 42% van de teksten en 17% van de bladzijden uit poëzie bestaat, terwijl dit aandeel in de eerste jaargang van 1925 respectievelijk 11% en 9% was. De bladformule is dus gewijzigd, maar heel langzaam in een continu proces. Er is geen relatie met de conflicten en breuken in de redactie van eind 1930 en eind 1933. Ook al is het aandeel poëzie in de tweede periode veel groter dan in de eerste, dit heeft niets met het verdwijnen van Jan Engelman te maken. Het bewijs hiervoor is dat poëzie ook in de derde periode, als Jan Engelman weer teruggekeerd is in de redactie en Albert Kuyle is vertrokken, de poëzie opnieuw toeneemt. De toenemende aandacht voor poëzie in *De Gemeenschap* is dus een continue trend.²⁹⁶ Er kan geen relatie met het redactioneel beleid gelegd worden. In geen enkele 'Verantwoording' wordt het voornemen geuit om meer aandacht aan poëzie te besteden. Het is opvallend dat er in de verschillende 'Verantwoordingen' überhaupt nauwelijks literaire doelstellingen of beleidswijzigingen geformuleerd worden.

Verhalend proza

Voor het genre verhalend proza geldt niet dat het steeds toeneemt. Ook dit genre komt in alle jaargangen voor, maar het aandeel verhalend proza is in de tweede periode het grootst, in de eerste en de derde is het precies gelijk. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat dit binnen de periode zelf zeer grillig verdeeld is. In de eerste jaargang van 1925 is 9% van de bladzijden gewijd aan verhalend proza terwijl in de jaargang 1926 maar liefst 32% van de bladzijden, verspreid over verschillende afleveringen, voor verhalend proza is ingeruimd, bijvoorbeeld van Albert Helman (58 bladzijden *Zuid-Zuid-West*) en Wim Snitker (24 bladzijden *Het verhaal van broeder Sigmond*).

Het aandeel verhalend proza neemt in de tweede periode met 4% toe. Dit is geen trend want in de derde periode daalt het weer met 4% naar het niveau van de eerste periode.²⁹⁷ De verklaring hiervoor kan mogelijk gezocht worden in de belangstelling van Kuyle voor verhalend proza en dan met name voor de short story in de stijl van de nieuwe zakelijkheid.²⁹⁸ Het is vooral door zijn toedoen dat naast verhalen van hemzelf, verhalen van Helman en de romans *Bint* en *Knorrende beesten* van Bordewijk in afleveringen in *De Gemeenschap* gepubliceerd worden in de tweede periode.

Toneel

De toneelteksten zijn nog veel grilliger verdeeld over de jaargangen. In de eerste periode komt toneel bijvoorbeeld helemaal niet voor in de jaargangen 1925, 1926 en 1930, terwijl het in 1927 maar liefst 35% van het aantal bladzijden uitmaakt doordat in deze jaargang in drie afleveringen van samen 97 bladzijden het toneelstuk *Genesisius* van Henri Ghéon opgenomen is. Ook in 1937 is helemaal geen toneel opgenomen, in de overige jaargangen varieert het aandeel heel sterk.

In relatie tot de breuk in de redactie eind 1930 valt de grotere aandacht voor toneel in de tweede periode op. In jaargang 1930 is geen enkele bladzijde toneel opgenomen. In het breukjaar 1931 ineens 118 bladzijden. Lange toneelteksten van o.a. Willem Nieuwenhuis (*Dans der uren*), Albert Helman (*Triangel*), beide in ieder vier afleveringen gepubliceerd in 1931, van Jan Derks (*Oordeel*) in 1932 en Jacques Schreurs (*De Hemelsche Twistappel*) in 1933 zorgen daarvoor. Vanaf 1934, als Kuyle vertrokken is, wordt het aantal toneelteksten weer minder. De breuk is hier zeker een verklaring voor. Immers, als Kuyle eind 1933 uit de redactie moet vertrekken, neemt hij een aantal van zijn vrienden mee en daartoe behoren Jan Derks en Jacques Schreurs die beiden aan *De Nieuwe Gemeenschap* gaan meewerken.

Beschouwend proza over literatuur

Uit onderliggende tellingen blijkt dat het aandeel beschouwend proza over literatuur gedurende alle periodes van *De Gemeenschap* tamelijk constant blijft. Als de zelfstandige beschouwingen wat groter in aantal zijn, dan neemt de aandacht in de vaste rubrieken weer wat af en omgekeerd. De conflicten en breuken in de redactie hebben er weinig invloed op. Ook de redactionele verantwoordingen kondigen op dit punt nergens wijzigingen aan en in de bladformule wordt dat weerspiegeld.

Voor de zelfstandige beschouwingen is een grote groep medewerkers verantwoordelijk (o.a. Van Duinkerken, Kuyle, Kuitenbrouwer, Engelman, Coolen, Verhoeven en Helman), alleen Van Duinkerken springt er uit. Hij schrijft verreweg de meeste essays over literatuur. In de vaste rubrieken komt beschouwend proza over literatuur in alle drie de rubrieken voor: de literaire boekbesprekingen zijn verreweg voor het grootste deel van Henk Kuitenbrouwer. Andere redacteurs schrijven er af en toe een. Na 1933 neemt vooral Ab van Oosten zijn rol over. Maar boekbesprekingen gaan regelmatig ook over kunstboeken, of over boeken met politiek-maatschappelijke of religieuze onderwerpen. Ook de thema's van de rubrieken

'Kroniek' en 'Hagel' zijn voortdurend breed zodat we ook hier zien dat de profilering op het gehele gebied van kunst, literatuur, religie en politiek/maatschappij in tact blijft.

3.3.4 Beschouwend proza over kunst: de artistieke genres

Architectuur

Het onderwerp architectuur is prominent aanwezig in de eerste jaargang. Dit wordt met name veroorzaakt door een serie van zeven artikelen 'Gedachten over architectuur' die Jan Engelman en Willem Maas samen schrijven en enkele artikelen van Sybold van Ravesteyn. Vanaf de tweede jaargang daalt het aantal teksten tot de categorie in 1935 zelfs vrijwel geheel verdwijnt. Dit laatste heeft met het vertrek van Sybold van Ravesteyn te maken, die verantwoordelijk was voor de meeste artikelen over architectuur en voor wie geen opvolger wordt aangetrokken door de redactie. Een relatie tussen de verminderde aandacht voor architectuur en de breuken in de redactie van 1931 en 1934 kan niet gelegd worden. Eigenlijk is de grote aandacht voor architectuur al na de tweede jaargang verdwenen. Er bestaat een directe relatie met de uiterlijke vormgeving van het tijdschrift want de omslagen die de architecten Maas, Van Ravesteyn en Rietveld ontwierpen, worden ook vrijwel allemaal in de eerste twee jaargangen afgedrukt.

Beeldende kunst

Bij het onderwerp beeldende kunst zien we aanvankelijk een soortgelijke ontwikkeling. In de eerste jaargangen schrijft Jan Engelman regelmatig over beeldende kunst, met name over een aantal jonge, moderne, expressionistische kunstenaars als Henk Wiegersma, Otto van Rees, Henri Jonas en Jozef Cantré. Ook hier geldt, net als bij architectuur, dat deze artikelen vooral gepubliceerd worden in de eerste twee jaargangen en daarna nog maar sporadisch. Het is niet gemakkelijk om hiervoor een verklaring te vinden. Er is geen relatie met het redactionele beleid, eerder integendeel. Wat dat betreft had er immers op basis van de verantwoording van de derde jaargang wat meer nadruk op het individuele mogen liggen, dus er is beleidsmatig alle ruimte voor persoonlijke artikelen over architectuur en beeldende kunst. De enige reden die ik ervoor heb kunnen vinden, zit in de persoonlijke motivatie van Engelman zelf. In zijn memoires schrijft hij hierover:

In ieder geval, niet lang na het geestdriftige begin, begon in mij de 'clubgeest' al te verzwakken; goed beschouwd had ik mede-redacteuren en ook medewerkers die mij niet helemaal lagen. Zeker is, dat ik in 1926 al met Marsman en Gerard Bruning heb gesproken over een 'nieuw' tijdschrift.²⁹⁹

Als Engelman eind 1930 vertrekt, wordt er in de jaargangen 1931-1933 helemaal geen enkel artikel over beeldende kunst meer geplaatst. Deze bladformulewijziging was in de 'Verantwoording' van 1931 ook aangekondigd. *De Gemeenschap* wilde zich minder met kunst profileren. In 1934 stijgt het aandeel beeldende kunst weer. De verklaring hiervoor moet zonder twijfel gezocht worden in het feit dat Jan Engelman in januari 1934 terugkeert in de redactie en opnieuw over beeldende kunst gaat schrijven. Niet alleen over expressionistische kunstenaars als Kruyder, Kogan, Van Dongen en Munch, maar ook over op dat moment moderne realisten als Dick Ket, Carel Willink en Pyke Koch. Kortom, met betrekking tot het verloop binnen de rubriek beeldende kunst is wel een duidelijke relatie met de breuken in de redactie te leggen.

Muziek

Ook over muziek wordt in de eerste twee jaargangen veel geschreven, vooral als Lou Lichtveld de redactie in oktober 1925 komt versterken. Naast Lichtveld levert ook de

componist Hendrik Andriessen³⁰⁰ af en toe bijdragen over moderne (kerk)muziek. Ook in de derde jaargang van 1927 en vooral in 1928 wordt een aantal artikelen over muziek gepubliceerd. Daarna wordt het minder. Dit heeft niets met de breuk in de redactie te maken, maar wel met het feit dat Lichtveld, die als muziekrecensent is begonnen, zich inmiddels onder het pseudoniem Albert Helman tot een succesvol literator heeft ontwikkeld en minder tijd heeft voor zijn passie muziek. Dr. A.C. Ramselaar³⁰¹ en Wouter Paap³⁰² nemen zijn werk af en toe over in de jaren dertig, maar het aandeel muziek komt toch nooit meer op het niveau van de eerste vier jaargangen.

Film

Over het onderwerp film zijn in *De Gemeenschap* nauwelijks zelfstandige beschouwingen verschenen. Met een of twee artikelen in de jaargangen 1927, 1933 en 1937 is alles wel genoemd. Wel verschijnen er vanaf 1930 regelmatig filmrecensies en reacties in de rubrieken 'Kroniek' (67 teksten) en 'Hagel' (12 teksten), afwisselend geschreven door Janus van Domburg (Close-up)³⁰³ en door Ab van Oosten. Het betreft een wijziging in de bladformule die in de 'Verantwoording' van 1930 reeds aangekondigd was. Van Domburg en Van Oosten nemen samen 49 van de 67 teksten over film in 'Kroniek' (24 om 25) voor hun rekening. Hoewel Kuyle zeer geïnteresseerd was in film (hij schreef filmscenario's, was bij filmstudio Hinfilm betrokken en was lid van het bestuur van de Utrechtse afdeling van de Filmliga), schreef hij zelf zelden over film in *De Gemeenschap*. Waarschijnlijk komt dit doordat schrijven over film in de taakverdeling aan de vaste filmmedewerker Janus van Domburg en binnen de redactie aan Ab van Oosten was voorbehouden. Uit een voorstel voor de redactie van Ab van Oosten d.d. 26 januari 1936 blijkt in ieder geval dat in de redactie dit soort afspraken gemaakt werden.³⁰⁴

Toneel

Net als over film worden ook over toneel weinig grote beschouwingen geschreven. In de eerste twee jaargangen vinden we nog wel enkele artikelen, daarna, op een enkel artikel in de jaargangen 1934, 1937 en 1939 na, vrijwel niets meer. Daar staat tegenover dat er wel regelmatig aandacht voor toneel is in 'Kroniek'. Diverse medewerkers (Henk Kuitenbrouwer, Albert Helman, Chris de Graaff, Anton van Duinkerken, Ab van Oosten, Antoon Coolen en Gert Schreiner) schrijven samen 45 besprekingen over toneel in deze rubriek. Een vaste medewerker voor toneel is er eigenlijk niet. Chris de Graaff levert met 8 besprekingen tussen 1930 en 1936 nog de meeste bijdragen. De toneelrecensies zijn tamelijk gelijkmatig over de drie periodes verdeeld. In mijn onderzoeksgegevens is geen relatie met de breuken in de redactie te ontdekken.

Kunst

Het aandeel kunst is – als alle kunstgerelateerde genres opgeteld worden - relatief het grootst in jaargang 1 en 2.³⁰⁵ Dit is des te meer opmerkelijk omdat, zoals we in hoofdstuk 2.2 gezien hebben, in de wervingsprospectus en in de redactionele verantwoordingen van 1925 en 1926 juist de nadruk wordt gelegd op de levensbeschouwelijke en maatschappelijke doelstellingen en niet op het artistieke programma. Vanaf de derde jaargang loopt het aandeel kunst terug. Kunst in de eerste twee jaargangen gaat vooral over architectuur, beeldende kunst en muziek. Toneel is minder in beeld en de aandacht voor film ontstaat pas vanaf 1930. In de tweede periode loopt het aandeel kunst nog verder terug, zoals op basis van de 'Verantwoording' van 1931 ook verwacht mag worden. In deze periode, waarin Jan Engelman afwezig is, wordt zelfs helemaal niets over beeldende kunst geschreven. In de derde periode vanaf 1934 neemt het aandeel kunst weer toe en met name beeldende kunst. Dit is opmerkelijk want in de 'Verantwoording' van 1934 wordt expliciet gemeld dat

De Gemeenschap haar programma niet zal wijzigen. Het is vooral Jan Engelman die, net als in de eerste periode, vanaf 1934 opnieuw veel over beeldende kunst schrijft. Het is dan ook vooral in de categorie kunst dat de gevolgen van de breuk in de redactie het beste te zien zijn. Uit de kwantitatieve gegevens blijkt dat personele wisselingen invloed hebben op de bladformule en daarmee op de profilering van het tijdschrift.

3.3.5 Vaste rubrieken

De Gemeenschap heeft in de zeventien jaargangen van haar bestaan drie vaste rubrieken gehad. Slechts één ervan heeft ook daadwerkelijk zeventien jaar in het tijdschrift gestaan onder de naam 'Kroniek'. Van 1925 tot en met 1935 bestond ook de rubriek 'Boekbespreking'. De derde rubriek is 'Hagel'. Deze verscheen van 1929 tot en met 1939 en bevatte vooral pittige, op de actualiteit geschreven reacties op artikelen in de dagbladpers en tijdschriften. Het is vooral met deze rubrieken dat *De Gemeenschap* zich naar buiten geprofileerd heeft als luis in de pels van de katholieke kerk en de katholieke pers. "Dáár kon een ieder zich uitleven in spot en sarcasme; de grinnikende redactie was tolerant."³⁰⁶ In deze rubrieken schrijven de redactieleden ironische commentaren op artikelen in concurrerende tijdschriften als *Roeping* en *De Vrije Bladen*, kritische recensies van pas verschenen boeken en films en scherpe reacties op artikelen uit kranten, waarbij vooral de belangrijkste katholieke dagbladen als *De Tijd*, *De Maasbode* en *De Morgen* het moeten ontgelden. Vooral de polemische bijdragen van Kuyle doen regelmatig stof opwaaien. Hij had ontegenzeggelijk de scherpste pen van de verschillende redactieleden.

In 1925 werd ook gestart met een rubriek 'Ontvangen boeken'. In het eerste jaar verscheen deze nog min of meer regelmatig, maar daarna kwam er snel de klad in. Incidenteel verscheen nog een halve of een hele pagina 'Ontvangen boeken', maar dit was toch zo onregelmatig dat het geen vaste rubriek genoemd kan worden.

In 1933 startte C. Vos een nieuwe rubriek 'Nieuws van De Gemeenschap', waarin hij als directeur informatie over de uitgeverij publiceerde. Deze rubriek verscheen echter onregelmatig en na 1934 helemaal niet meer.

Ten slotte werden in de loop van de jaren nog enkele keren 'Mededelingen van de redactie' afgedrukt, maar ook dit gebeurde zo onregelmatig dat niet van een vaste rubriek gesproken kan worden.

Van mannen voor mannen

De Gemeenschap heeft nooit een aparte rubriek gekend voor 'de vrouw', een publieksgroep die in dezelfde periode voor het eerst ontdekt werd door de dag- en weekbladpers. "Door deze rubrieken kregen ook vrouwelijke journalisten de kans om bij de krant te werken, andere redactionele taken werden tot na de Tweede Wereldoorlog niet of nauwelijks door vrouwen vervuld", schrijft Nel van Dijk in haar onderzoek naar de kunstkritiek in de Nederlandse dagbladpers tijdens het interbellum.³⁰⁷ De vrouwenpagina's in de kranten en weekbladen werden o.a. gevuld met berichten over mode en koken, met knippatronen en recepten. Deze onderwerpen zijn voor een wat elitairder cultureel tijdschrift als *De Gemeenschap* niet zo voor de hand liggend, maar een vaste rubriek over bijvoorbeeld opvoedkunde, modeontwerpers of culinaire genoegens in Vlaanderen of Frankrijk had heel wel in de bladformule gepast. Niets van dat al, integendeel. Met name Albert Kuyle schreef in de 'Kroniek' een reeks tamelijk reactionaire stukjes over vrouwen onder de titel 'Les femmes savantes' en Anton van Duinkerken schreef in de Gemeenschap-brochure *Wij en de politiek* uit 1930 nog: "Wij hebben het vrouwenkiesrecht. Ik laat het in het midden, of dit een benijdenswaardig bezit is."³⁰⁸

De Gemeenschap heeft nooit een vrouw in de redactie gehad en telde nauwelijks vrouwen onder de medewerkers. Bij de concurrerende bladen *Roeping*, *De Vrije Bladen* en *Forum* was dit trouwens niet anders.³⁰⁹ Henriëtte Roland Holst was de eerste vrouwelijke auteur die in *De Gemeenschap* publiceerde (drie gedichten en één toneelbijdrage tussen 1926 en 1928), zij was ook de enige gevestigde naam. De andere vrouwelijk auteurs waren allemaal jong en nog relatief onbekend toen ze in *De Gemeenschap* debuteerden: To Hölscher (zeven gedichten tussen 1927-1934), Hans van Zijl (vier gedichten tussen 1928-1931), Marie Gijsen (verhalend proza in september 1934), Clara Eggink (twee gedichten in 1935), Marie Koenen (verhalend proza in 1936), Marianne Philips (verhalend proza in 1939), Hélène Nolthenius (vijf gedichten in jaargang 1940 en 1941) en nog een drietal onbekendere namen met een of twee bijdragen. Voorts nog een drietal Duitse schrijfsters Hilde Schneider, W. Hulshoff-Poll en Irmgard Keun en twee Vlaamse auteurs Gabriëlle Demedts en Blanka Gijsselen. Al met al 16 vrouwen op een totaal van ongeveer 316 schrijvers (ongeveer 5%).³¹⁰

Illustraties van vrouwelijke kunstenaars zijn er relatief wat meer: voor de grootste productie tekenen Elsa van Hagendoren (15 illustraties), Judy van Kessenich (11), Catherine van Rees (6), Germaine Krull (7 foto's) en Angelina Beloff (5 houtsneden). Verder nog illustraties van Karin Eijck, Marie Vassilief, Eva Besnyö, Mies Blomsma, Nelly Degouy, Alice Frey, Suzanne Nicolas, Mies van Oppenraay en Charley Toorop. In totaal veertien vrouwen op 155 kunstenaars die aan *De Gemeenschap* meegewerkt hebben, dat is dus bijna 10%.

Ook al heb ik geen publieksonderzoek kunnen doen en is er helaas geen abonnementenadministratie meer, ik kan mij toch niet aan de indruk onttrekken dat *De Gemeenschap* een blad was 'van mannen voor mannen'.

Ik beperk mij in mijn onderzoek verder tot de drie vaste rubrieken 'Kroniek', 'Boekbespreking' en 'Hagel'.

Een verdeling van alle teksten van deze drie vaste rubrieken over de hoofdcategorieën laat het volgende beeld zien:

Periodes	Literatuur	Kunst	Religie-Politiek-Maatschappij-Breed	Totaal teksten Rubrieken
1925-1930	16%	10%	15%	41%
1931-1933	12%	10%	14%	36%
1934-1941	10%	6%	14%	30%

Tabel 3.4 Het totaal aantal teksten van de rubrieken 'Kroniek', 'Boekbespreking' en 'Hagel' in percentage van teksten per periode.

Op basis van deze tabel kan met één oogopslag gezien worden dat de rubrieken in *De Gemeenschap* een substantieel deel van de maandelijkse afleveringen uitmaken. *De Gemeenschap* profileert zich zo ook in de bladformule meteen als een tijdschrift dat veel ruimte geeft aan discussie en actualiteit want dat is wat de inhoud van de diverse rubrieken kenmerkt.

Na deze algemene introductie is het goed om per rubriek eens naar de inhoud ervan te kijken.

De rubriek 'Kroniek'

'Kroniek' heeft altijd bestaan. In het eerste jaar bevatte de rubriek 61 teksten en in het laatste jaar 12. Gemiddeld bevatte de 'Kroniek' 36 teksten per jaar.

Uit onderliggende cijfers blijkt dat in de eerste periode 1925-1930 in de rubriek 'Kroniek' meer over kunst geschreven wordt dan over literatuur.³¹¹ De genres beeldende kunst en muziek scoren binnen de categorie kunst het hoogst.

In de tweede periode zien we dat er ondanks minder aandacht voor beeldende kunst en muziek toch in totaal meer aandacht is voor kunst vanwege het feit dat er meer over architectuur, film en toneel geschreven wordt. Het eerste gegeven heeft natuurlijk alles met het vertrek van Jan Engelman te maken, die in de eerste vijf jaar voor de artikelen over beeldende kunst verantwoordelijk was, en met het vertrek van Lou Lichtveld eind 1931 als eerst verantwoordelijke voor de muziekkartikelen. De toename van architectuur in de tweede periode kan vooral aan Sybold van Ravesteyn toegeschreven worden. Deze stopt in 1935 en wordt niet opgevolgd, waardoor er vanaf dat jaar nauwelijks nog over dat onderwerp gepubliceerd wordt. Voor film en toneel zijn verscheidene medewerkers verantwoordelijk zoals we eerder geconstateerd hebben.

Vanaf 1934 wordt er weer meer geschreven over beeldende kunst en muziek. Jan Engelman is terug en de rol van Lichtveld is overgenomen door Wouter Paap.

De Gemeenschap besteedt in vergelijking met de dagbladers weinig tot geen aandacht aan de verschillende nieuwe vormen van vermaak die in jaren twintig populair zijn bij het grote publiek zoals film, operette, cabaret, variété en revue.³¹² Dat is natuurlijk niet zo vreemd omdat de dagbladers nog veel meer dan een maandelijks tijdschrift moet inspelen op de actualiteit. Toch zegt het, denk ik, ook iets over het elitaire karakter van *De Gemeenschap* want ook achtergrondartikelen over deze vormen van volksvermaak bleven achterwege en ook voorstellingen die wat langer in het theater bleven staan, werden niet of nauwelijks gerecenseerd. Een uitzondering kan gemaakt worden voor de film, want dat was wel degelijk een nieuw medium waarvoor de redactie veel belangstelling aan de dag legde. In de periode 1925-1930 was het aantal bladzijden over film in de 'Kroniek' 6 per jaargang, in de periode 1931-1933 was dat 23. In de derde periode, na het verdwijnen van film liefhebber Kuyle, liep het weer terug naar 11 per jaargang. Deze filmbesprekingen gingen overigens meestal niet over de grote publieksfilms, maar juist over de avant-gardistische films van de Filmliga, waarvan Kuyle in Utrecht ook bestuurslid was.

Artikelen met religie, politiek-maatschappij of zgn. 'brede' teksten beslaan in de eerste periode evenveel pagina's als de categorie kunst. Het is duidelijk dat de 'brede' artikelen het meest voorkomen. Dit sluit heel goed aan bij het redactionele beleid in die jaren.

De aandacht voor religieuze en politiek-maatschappelijke onderwerpen verdwijnt in de tweede periode uit de 'Kroniek'. Dit komt doordat deze vanaf 1929 in de nieuwe rubriek 'Hagel' terecht zijn gekomen.

In de derde periode bestaat er meer aandacht voor religie en politiek-maatschappelijke onderwerpen.³¹³ Tabel 3.1 liet deze ontwikkeling ook al zien, die verklaard kan worden door de toenemende politieke spanningen vanaf 1936 en de daarmee gepaard gaande toenemende behoefte aan oriëntatie op het geloof. Ook de rubriek 'Kroniek' bevestigt de politieke profilering die we eerder zagen.

De rubriek 'Boekbespreking'

De 'Boekbespreking' bestond vanaf het begin, maar is in 1935 gestopt. De rubriek heeft dus 11 jaar bestaan. Toen deze verdween, betekende dat niet dat er nooit meer een boek besproken werd. Af en toe verscheen er een recensie in de rubriek 'Kroniek'. Ook voor de rubriek 'Boekbespreking' geldt dat er vooral in de eerste jaargang veel besprekingen voorkomen (57). Het gemiddelde over alle elf jaargangen is 17 recensies per jaargang.

In de eerste jaargang bestrijken ze het brede terrein van literatuur, kunst, religie en/of politiek/maatschappij, daarna gaan ze vrijwel allemaal over literatuur. In periode twee neemt het aantal boekbesprekingen over religie, politiek en maatschappij toe. In de derde periode heeft de rubriek slechts twee jaar (1934-1935) in het tijdschrift gestaan.

De rubriek 'Hagel'

Ook de rubriek 'Hagel' verscheen elf jaar lang met gemiddeld 37 'Hageltjes' per jaargang. Dat lijkt een hoog gemiddelde, maar het gaat vaak om korte en puntige stukjes, "waarin bittere spotlust en niet langer te verkroppen ergernis een uitweg konden vinden. Het is deze rubriek die, naar mijn overtuiging, de ergste steen des aanstoots voor de 'klerezij' (de clergé) is geweest, want hier werd een ongewone toon, de toon van hardnekkige opstandigheid aangeslagen. Voor de tegenpartij kwam het er niet op aan wát er gezegd werd, maar des te meer hóe 'deze brutale jongelieden' het zeiden. En in dit opzicht deed de een nauwelijks onder voor de ander", schrijft Helman in zijn memoires.³¹⁴

In 1930 was er een enorme toename van de rubriek 'Hagel' vanwege de Nolens-affaire. In de periode 1931-1933 gingen de 'Hageltjes' regelmatig over crisis, werkloosheid en anti-kapitalisme. Kuyle en Van Oosten zijn meestal de schrijvers van deze stukjes.

Vanaf 1936 gaan veel 'Hagels' over Spanje en tégen Franco en vanaf 1938 ook regelmatig over en tégen Hitler en het nationaal-socialisme. Deze laatste stukken verschijnen vaak anoniem of onder pseudoniem (Van Duinkerken als Ch. André Leffens) omdat het vanwege de oorlogsdreiging te gevaarlijk wordt onder eigen naam te publiceren. Vanaf 1939 loopt het aantal bijdragen terug omdat het riskant is over deze onderwerpen te schrijven. Als de Duitsers ook Nederland binnen zouden vallen, konden anti-nazi teksten de auteur duur komen te staan.³¹⁵ Met ingang van 1940 wordt zelfs besloten met de rubriek te stoppen. De profilering van *De Gemeenschap* als antifascistisch politiek-maatschappelijk discussieforum verdwijnt dan vrijwel geheel, temeer daar we dezelfde ontwikkeling ook al zagen bij de politiek-maatschappelijke teksten in de rest van het tijdschrift (zie paragraaf 3.3.1).

3.4 Samenvatting en conclusies

1. *De Gemeenschap* is geen specifiek literair tijdschrift, maar een algemeen levensbeschouwelijk, politiek-maatschappelijk en cultureel georiënteerd tijdschrift.³¹⁶ In de secundaire literatuur wordt *De Gemeenschap* tot op heden door de meeste wetenschappers ingedeeld bij de literaire bladen (Knuvelde 1954, Kapteijns 1964, Scholten 1978, Knuvelde 1982, Bakker 1985, Bijvoet e.a. 1986, Anbeek 1990). Uit mijn onderzoeksgegevens blijkt overtuigend dat dit een te beperkte opvatting is, die waarschijnlijk ingegeven is door het feit dat gemiddeld ruim de helft van het aantal teksten literatuur betreft en door de letterkundige achtergrond van de meeste leden van de redactie. Het redactionele beleid en de bladformule laten nadrukkelijk een andere, veel bredere, profilering zien.
2. De relatie tussen het redactionele beleid en de bladformule in het tijdschrift *De Gemeenschap* is niet altijd één op één duidelijk terug te vinden. In de periode 1925-1930 beoogde de redactie in haar tijdschrift het accent te leggen op levensbeschouwelijke en politiek-maatschappelijke teksten. In de bladformule is dit terug te vinden, maar het aandeel literatuur en kunst is in de eerste periode groter dan op basis van de verantwoordingen in de eerste jaargangen verwacht mocht worden. In de tweede periode 1931-1933 wilde de redactie meer aandacht besteden aan (kerkelijke) religie en politiek-maatschappelijke onderwerpen. Tabel 3.1 en 3.4 laten zien dat dit streven in de bladformule niet terug te vinden is. De cijfers laten juist een verminderde aandacht zien. Hierbij moet wel aangetekend worden dat de inhoud van de primaire literatuur in deze periode sterk gekoppeld is aan religieuze en politiek-maatschappelijke thema's. In de derde periode wil de redactie niet veel veranderen in het redactionele beleid. In de bladformule blijkt echter duidelijk een grotere aandacht voor politiek-maatschappelijke

onderwerpen. In de programmatische beschouwingen van Anton van Duinkerken die toch als een soort van redactionele verantwoordingen beschouwd kunnen worden, wordt dit later wel ondersteund.

3. Het conflict en de breuk van eind 1930 hebben aantoonbare gevolgen gehad voor de bladformule van het tijdschrift. De aandacht voor literatuur (en daarmee de creatief-literaire functie) is aantoonbaar toegenomen en de inhoud ervan heeft een ethischer karakter gekregen. Crisis, werkloosheid en armoede zijn thema's die in het verhalend proza van Kuyle en in de poëzie van Van Oosten regelmatig aan de orde komen. Ook religie en kerk met haar feesten en heiligen vormen regelmatig terugkerende thema's en motieven van de lyriek, epiek en dramatiek in deze periode. Verder is de belangstelling voor beeldende kunst aantoonbaar afgenomen. De aan- of afwezigheid van Jan Engelman in de redactie heeft hier een bepalende invloed op. Dat blijkt met name als vanaf 1934 het aandeel beeldende kunst weer toeneemt. Het tijdschrift profileert zich meer als een religieus en politiek-maatschappelijk blad.
4. Ook het conflict en de breuk van eind 1933 hebben een belangrijke consequentie gehad voor de bladformule van het tijdschrift. De politiek-maatschappelijke functie van de non-fictie-teksten in *De Gemeenschap* wordt in de jaren vanaf 1934 steeds belangrijker. Na de breuk met Kuyle heeft en neemt Van Duinkerken de ruimte om steeds vaker kritische beschouwingen te wijden aan het opkomend nazisme en fascisme en steun te betuigen aan de republikeinse strijd tegen Franco.
5. Na 1934 zijn er geen redactionele verantwoordingen meer. Uit de grote hoeveelheid politiek-maatschappelijke artikelen valt een meer politiek gerichte profilering af te leiden.
6. De religieuze functie blijft redelijk stabiel, maar neemt vooral in de laatste vier jaar toe. Dit heeft geen relatie met de breuk in de redactie, maar heeft mogelijk te maken met de dreiging van het opkomend fascisme waardoor het steeds moeilijker wordt om over politiek te schrijven en angst en onzekerheid doen teruggrijpen naar het veilige en vertrouwde houvast van het geloof.